

פתרון הבחינה

ספרות

קיץ תשפ"ג, 2023, שאלון: 8381

מוגש ע"י אורן איזנברג, מורה לספרות בבית הספר לבגרות של יואל גבע

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. כל התשובות מנוסחות בראשי פרקים.

פרק ראשון - מבחר יצירות מספרות עולם

- יש לענות על שאלה אחת מקבוצה ראשונה (מבין שאלות 1 – 5).
יש לענות על שאלה נוספת מקבוצה שניה (מבין שאלות 6 – 12).

שאלה מספר 2

האף / גוגול

- "האף" היא נובלה פנטסטית, הפורשת סיפור על אף שהלך לאיבוד ונמצא באורח פלא, ועימו שבו החיים למסלולם הרגיל. המסע בעקבות האף האבוד של מאיור קובילוב מאפשר לנו לראות כי "מרופט ומפוקפק הוא העולם שאפו של המאיור קובאליוב יצא לשוטט בו" (מדברי עמוס עוז). **האירועים הפנטסטיים (אובדן האף, המסע בעקבותיו ומציאתו בכיכר הלחם) חושפים עולם שערכיו מפוקפקים.**
- **הנובלה גדושה באירועים פנטסטיים שאינם מתקבלים על הדעת, המתקיימים בתוך מציאות ריאליסטית:** הספר האוכל ארוחת בוקר ומוצא אף בתוך כיכר לחם, המאיור קובאליוב מתעורר ליום עבודה שיגרתי ומגלה שאפו נעלם מפניו, המאיור יוצא למרדף אחר אפו במציאות ריאליסטית לחלוטין (האף הנוסע בכרכרה מפוארת ברחובות פטרבורג, העימות בין המאיור לאפו בכנסיה, מערכת העיתון, תחנת המשטרה וכו') ובסיום שיבת האף למקומו בפניו של קובאליוב.
- **השילוב של המצבים הפנטסטיים בתוך מציאות ריאליסטית ובשילוב אירוניה קומית, מאירים באור ביקורתי תכונות אנושיות שליליות ומצב חברתי לקוי.** הפנטסטי חושף עולם כאוטי (נטול סדר), עולם שבו קיימת התנשאות של בעלי הכוח והתפקידים (מפקד המשטרה, הרופא) שאינם עושים את מלאכתם. הוא חושף חברה עם ערכים מעוותים ואת עליבות הטבע

האנושי. הסיפור משקף חברה שערכיה המרכזיים הם שחיתות, השפלה, תאוות בצע ותועלת. הוא חושף את עליבות הטבע האנושי, את גבהות ליבו של האדם, את תרבות השוחד, את הנטייה להתרפס בפני בעלי המעמד הגבוה ועוד.

- לטענה זו דוגמאות רבות. אחת מהן היא המפגש עם האף בכנסיה. **האף מופיע בנובלה כדמות המתקיימת בתוך מציאות ריאליסטית.** הוא מתגלה כבן אדם הלבוש בבגדים המעידים על עושר, יש לו מרכבה והוא מדבר ביהירות ובהתנשאות אל קובאליוב. הוא מזלזל במעמדו ובדרגותיו של קובאליוב. "האף-אדם" מאפיין באנלוגיה את שחצנותו ואת הזיוף בדמותו של קובאליוב: שניהם שחצנים ומתייחסים לנחותים מהם בסולם החברתי בגסות. האף מסתכל על קובאליוב מלמעלה למטה, שכן על פי בגדיו ועל פי עיטוריו והמרכבה שלו, ה"אף-אדם" הוא בעל דרגה גבוהה משל בעליו. האף מנסה לברוח מהעיר עם דרכון מזויף, בדומה לתואר ולעיטורים המזויפים של קובאליוב. מבחינה חברתית, האף מייצג התנשאות ריקה ורדיפה אחר הישגיות כוזבת בחברה מעמדית. אובדן האף והמרדף אחריו חשף את כל מה שפגום בחברה המעמדית, המתנהלת על פי תועלת אישית, חסרת רגישות ומושפעת מגינונים חיצוניים, ואת ההתרפסות בפני מעמדות גבוהים.
- **דוגמא נוספת לאירועים פנטסטיים בתוך מציאות ריאליסטית** ניתן לראות בניסיונות של המאיור לפרסם מודעה בעיתון. בתגובתו של הפקיד בעיתון טמונה ביקורת רבה. בתחילה אינו מבין אותו ("מר אפיץ"), בהמשך הוא מסרב לעזור לו כי הוא דואג לשמו הטוב של העיתון, בהמשך הוא מתייחס אליו בחוסר רגישות ובגסות (למשל הוא מציע לו להריח טבק).
- גם השוטרים חושפים את **הערכים המפוקפקים שבעולם הסיפורי.** מפקד המשטרה אדיש למצוקת קובאליוב ומאשים אותו במצב, והשוטר שמוצא את אפו רומז לו כי עליו לשלם לו על הטרחה. השוטרים אינם עושים את עבודתם ואינם פועלים בהתאם לאחריות המוטלת עליהם. הם מעצבים את הכאוס החברתי ואת הריקבון.
- **גם תגובתו של הרופא לאירוע הפנטסטי מסייעת לחשוף עולם שערכיו מפוקפקים.** הרופא אדיש, חסר רגישות, ופועל בחוסר מקצועיות מצחיק ומרגיז. הוא מציע לקובאליוב להשאיר את המצב כמו שהוא וגם מיעץ לו איך לשמור על המקום. בסוף המפגש מתברר לקורא מניעו המושחת של הרופא, הרוצה את האף לעצמו כדי למכור אותו.
- **אובדן האף חושף בפני הקורא את דמותו של קובאליוב עצמו** – את יחסו למעמד ולדרגות, למראה החיצוני, את יחסו לנשים ואת חוסר השינוי שהוא עובר נוכח המצב הנורא שבו הוא נמצא. כל אלו תורמים לעיצוב העולם הסיפורי שערכיו מפוקפקים.
- לבסוף, מנסח המספר אמירה בנוגע לקיומם של הפנטסטי והאבסורד בחיינו, בחברה ובעולם: "ואף על פי כן, כשתהרהר בדבר, תמצא שבכל אלה אכן יש משהו. יאמר כל אדם מה שיאמר, מקרים כאלה קורים בעולם: לעיתים רחוקות אבל קורים". מכאן שגם הסיום מדגיש את הביקורת החברתית ואת העולם שערכיו מפוקפקים – הוא מבטא את העובדה שהמציאות המתוארת ביצירה רלוונטית גם לעולמנו שלנו, שהרי "מקרים כאלו קורים בעולם...".

שאלה מספר 6

דון קיחוטה / סרוונטס

- הרומן "דון קיחוטה" נתפס כפרודיה על סיפורי האבירים הישנים. בהקדמה לרומן מסביר סרוונטס את מטרת כתיבתו: גינוי ולעג לספרי האבירים. גיבור הרומן, אלונסו קיחנו, הוא אציל הבורא לו זהות של דון קיחוטה בעקבות קריאה בספרי אבירים. בהשראת האבירים ועם שמו החדש הוא יוצא לעולם במטרה "לתקן עוולות, ליישר הדורים, להסיר עוונות" (כרך א עמ' 35). בהקשר זה – יש פער ברור בין המציאות לבין הספרות, והפער הזה משתקף היטב בדמותו של קיחוטה.
- מלחמותיו הבלתי אפשריות לאורך הרומן והתפכחותו הטרגית בסיום מאפשרות לראותו כסמל לחולמים, הנאבקים מלחמה אבודה ללא תכלית בעולם מנוכר ללא חלומות. כאשר הוא מתפכח, הוא אינו מוצא עוד טעם לחיים ומת משברון לב ובכאב.
- לאורך הרומן חי קיחוטה על פי חלום (הזוי, לא מציאותי), אך החלום מילא אותו במשמעות ובטעם לחיים. בפרק עדי, אחרי ההתפכחות, אבד החלום ואיתו אבדה גם משמעות חייו. ללא החלום, ללא ההזיה, לא היה יותר טעם לחיים. אין טעם לחיים ללא חלום.
- **את תפיסות המציאות השונות ניתן לראות לאורך פרקי הרומן.** בפרק ח' מתוארות שתי הרפתקאות גדולות שחווה בדרכו: המלחמה בטחנות הרוח והמאבק לשחרור הנסיכה שנשבתה בידי המכשפים. בעוד ההרפתקה הראשונה מצטיינת במבנה אחיד ומהודק, השנייה מתייחדת בהיותה בלתי גמורה. בין שתי ההרפתקאות עובר על שני הגיבורים לילה ובו מתברר ההבדל בין האביר לבין נושא כליו.
- דון קיחוטה וסנצ'ו פנסה מגיעים לשדה של טחנות רוח. דון קיחוטה רואה בדמיונו את טחנות הרוח כאילו הם ענקים רעים. פנסה אומר לו: "אלה שנראים שם הם לא ענקים. אלא טחנות רוח, ואלה שנעות כמו זרועות הן פשוט הכנפיים", וקיחוטה עונה לו: "אינך בקי בעסקי הרפתקאות: הללו ענקים הם ואני מנהל עימם מאבק נועז של יחיד מול רבים". המלחמה בטחנות הרוח היא אחד הסיפורים המפורסמים בעולם, והביטוי "מלחמה בטחנות רוח" שגור בפי רבים במשמעות של מאבק חסר סיכוי ואבוד מראש. הסיפור בעל מבנה משוכלל המהווה דגם לכל הרפתקה של דון קיחוטה: האביר פועל על פי גירוי חיצוני כמו בספרות האבירים (רואה ענקים רעים = טחנות הרוח), נושא כליו סנצ'ו, הרואה נכון את המציאות, מזהיר אותו (אלו טחנות רוח!), דון קיחוטה אינו שועה לעצת נושא הכלים משום שדרך ראייתו את המציאות מעוותת לחלוטין (והוא עף לארץ ממכה שקיבל מאחת הכנפיים). הניגוד בין הראיה המעוותת של המציאות (של קיחוטה) לבין ראייה ריאלית (של פנסה) מודגש דרך עיני הדמויות ונעשה באמצעות עימות מילולי משעשע ביניהם ("שתוק סנצ'ו ידידי"), כישלון ההרפתקה מוסבר ככישוף או בהסבר כלשהו (קיחוטה מאשים דמות דמיונית מספרי האבירים שהפך את הענקים לטחנות רוח "אלא שסופו של דבר לא יעמוד לו כוח כישופיו נגד חרבי").

- דון קיחוטה תוקף את טחנות הרוח בחושבו שהן ענקים מפלצתיים, והוא משוכנע "כי מלחמה כשרה היא ושירות אנו עושים לאלוהים בהשמידנו זרע מרעים זה מעל פני האדמה". דון קיחוטה נוחל מפלה ונפגע קשה. הדרך שבה נושא כליו רואה את ההתרחשות עומדת בניגוד לתפיסתו הפנטסטית דמיונית של דון קיחוטה: "אלי שבשמיים – אמר סנצ'ו – לא אמרתי לכבודו שיזהר בדבריו, כי אלה טחנות רוח ואי אפשר להתכחש לזה, אלא אם כן תקועות לך טחנות כאלה במוח".
- ברוח ספרי האבירים, אין דון קיחוטה אוכל וישן ושותה באותו ערב: "כל אותו הלילה לא ישן, כי אם הרהר בגברתו דולצינאה: כדי לנהוג ברוח מה שקרא בספרי, שבהם היו האבירים שרויים ללא שינה לילות רבים ביערות ובישימון, שקועים בזיכרונותיהם על גבירותיהם".
- עוד הם עסוקים בנפילה של קיחוטה, דון קיחוטה וסנצ'ו רואים שני נזירים רכובים על פרדות ואחריהם מרכבת סוסים. במרכבה נוסעת גבירה, שמאוחר יותר מתברר שכוונתה להגיע לסביליה כדי להצטרף לבעלה שעמד להפליג לאמריקה.
- דון קיחוטה רואה בנזירים מכשפים ששבו את הנסיכה, ולכן מתארגן להצילה – "עלי לתקן את המעוות בכל כוחי".
- סנצ'ו מנסה ללא הצלחה לשכנעו שאלו רק עוברי אורח. שבוי בתפיסתו הרומנטית, דון קיחוטה מסתער על הנזירים ומפיל אחד מהם ארצה. סנצ'ו מפשיט את בגדי הנזיר ומנכס אותם לעצמו כשלל. שמשי הנזירים מכים אותו מכות קשות בזמן שדון קיחוטה ניגש לדבר עם הגבירה במרכבה. בהשראת האבירים, הוא מבקש ממנה שתספר על גבורתו שלו (הרי הוא כרגע הציל אותה) לאהובתו, דולצינאה.
- אחד ממלווי הגבירה שולף את חרבו ותוקף את דון קיחוטה, המעכב את המרכבה. חילופי הדברים בין השניים מבליטים את הדרך המעוותת שבה דון קיחוטה רואה את המציאות. הם פותחים בדו קרב וברגע זה ממש מסתיים הפרק (בפרק הבא מתואר כי בסוף הקרב קיחוטה ניצח, ושלח את המלווה לספר לדולצינאה על נצחונו).
- תפיסת המציאות הרומנטית, שעוצבה בהשראת ספרי אבירים, גורמת לו לראות כל אישה כגבירה במצוקה הזקוקה לעזרתו והגנתו.
- סיום המאבק בין השניים אינו ברור. ברגע זה מתברר לקורא שאין המשך לסיפור וסוף הקרב לא נמסר: "אך מה חבל שברגע זה ממש הפסיק מחברו של סיפור זה את תיאור הקרב" (כרך ראשון עמ' 70).
- הפרק החותם את הרומן פותח בתיאור מחלתו של דון קיחוטה, שהיא תולדה של עצבות או של הגורל. **כאן מתהפכת תפיסת המציאות של קיחוטה מול זו של סנצ'ו.** דון קיחוטה מתפכח וחוזר להיות "אלונסו קיאחנו", ומאשים את ספרי האבירים בשיגעונו. בסיום, הוא מנסח אמירה בדבר הסכנה הגלומה בקריאה מרובה מידי של ספרי אבירים.
- באופן אירוני פרידתו של דון קיחוטה מדמות האביר מדאיגה את סביבתו. בשלב זה מתרחש היפוך תפקידים כשסנצ'ו, בעל הראיה הריאלית, מאמץ לו תפיסת עולם רומנטית ומזרז את קיחוטה לצאת להרפתקאותיו כדי להפיח התלהבות באביר שאיבד את

חיוניותו. סנציו אינו מצליח, ודון קיחוטה נפרד מן העולם מפוכח ועצוב. הוא עורך צוואה שלפיה הוא מחלק את רכושו בין סנציו ואחינינו.

- **סיום הרומן תיאר את התפכחותו של דון קיחוטה מאשליית האביר, מהרצון "לתקן את העולם", התפכחות טרגית המובילה אותו להבנת המציאות העלובה.**
- מלחמותיו הבלתי אפשריות לאורך הרומן והתפכחותו הטרגית בסיום מאפשרות לראותו כסמל לחולמים, הנאבקים מלחמה אבודה ללא תכלית בעולם מנוכר ללא חלומות. כאשר הוא מתפכח, הוא אינו מוצא עוד טעם לחיים והוא מת משברון לב ובכאב. בכך הפרק הופך את היצירה לכזו העוסקת בטעם שמעניקה "המלחמה האבירית" לאדם, במשמעות ש"המלחמה האבודה" מילאה בחייו.
- לאורך הרומן חי קיחוטה על פי חלום (הזוי, לא מציאותי), אך החלום מילא אותו במשמעות ובטעם לחיים. בפרק עדי, אחרי ההתפכחות, אבד החלום ואיתו אבדה גם משמעות חייו. ללא החלום, ללא ההזיה, לא היה יותר טעם לחיים. אין טעם לחיים ללא חלום. לחלום חלומות אבודים, ללחום קרב אבוד – זה גורלו של קיחוטה. ללא כל אלו אין עוד טעם לחייו וללא חלומות אין משמעות לחייו.

שאלה מספר 7

סונטה 130 / ויליאם שקספיר

א.

- סונטה 130 היא שיר שבח ל"גבירה השחורה", שהיא ארצית, אנושית וחושנית. מצד אחד, ניתן לקרוא את השיר כפשוטו – תיאור רווי ברשעות ובעוקצנות, אך גם באהבה, של דמות אישה אהובה.
- מצד שני, אפשר לקרוא את השיר כשיר המהלל את היופי הארצי והפשוט, דרך תיאור אישה (שאותה הדובר מעדיף) בעלת מאפיינים "רגילים", שלא היו נחשבים כיוצאי דופן. במובן זה, זוהי קריאת תיגר על מאפייני היופי המקובלים.
- בנוסף, את השיר אפשר לקרוא כפרודיה על הסונטות הקלאסיות (כמו זו של פטררקה). הדובר בשיר לועג לסונטות הקלאסיות העוסקות בדמות אידיאלית, מושלמת, והוא שולל את כל מאפייני היופי המקובלים. הפרודיה נוצרת דרך שימוש במאפיינים הפוכים מהמוסכמות המקובלות לתיאור דמות האישה, והצגה של אישה זו דווקא כדמות האידיאלית.
- השיר הוא שיר חתרני – הוא יוצא נגד אידיאל היופי הנשי המקובל בספרות הרומנטית. הדובר מאיר באור אירוני אידיאל יופי זה, ומתאר את האישה שהוא אוהב כאישה מציאותית, לא מושלמת ובעלת פגמים. לכאורה הוא מפחית בערך האהובה, אך בפועל מנפץ את ההגזמות הרומנטיות המקובלות.
- באמצעות הניגוד בין אידיאל היופי השקרי ובין המציאות הנשית האנושית של אהובתו, המשורר מבטא את יחסו השלילי כלפי אידיאל היופי הרומנטי.
- האהובה בסונטה 130 לא התברכה ביופי "קלאסי" – עיניה לא יפות כמו השמש, שפתיה אינן אדומות במיוחד: "שני – אדום הוא פי שבעה מפייה", היא שחרחרת ("שדה שחום") ושערה שחור ("ראשה כפיח"), גם לחייה אינן אדומות: "ראיתי שושני שני בין חוח / אך על לחייה

איפה שושן כזה?“, ריח פיה אינו ענוג במיוחד: “ויש בשמים שופעים יותר ניחוח / מריח הבל פיה, כמדומה“, גם קולה אינו נעים במיוחד: “קולה אני אוהב, אך זאת לדעת: / יש מנגינות יותר מרוממות“, היא אינה פוסעת כמו אלה והיא הולכת על האדמה כשאר בני האדם. אנושיותה מודגשת בהיותה אדם ולא אלה: “כן, לא ראיתי עוד אלה פוסעת: / גברתי, אודה, רגלה על אדמות“.

- סיום השיר מפתיע ומשעשע. שתי שורות הסיום מתארות את האהובה ה"רגילה" כטובה יותר מכל האהובות האחרות, משום שהיא אמיתית, משום שאפשר להתקרב אליה ולאהוב אותה. האישה, שתוארה כל השיר כדמות לא אידיאלית (ריח רע, קול לא נעים וכו'), נתפסת בסיומו כעדיפה וכיקרה יותר מאישה שקרית, שאינה קיימת כלל.
- בסיום נוסף ניגוד למערכת הניגודים – הניגוד בין אמת ושקר. אהבתו של מי שמתאר את אהובתו על כל מגרעותיה, אמיתית יותר ממי שמפאר את אהובתו בדימויים שקריים. תיאורי היופי של "הגבירה השחורה" מתפקדים כקריאת תיגר על מדדי היופי המקובלים, הרואים בלובן אידיאל יופי (בתקופתו של שייקספיר אידיאל היופי הנשי התאפיין בצבעים בהירים, עיני תכלת ושיער בלונדיני). השיר מתייחס לאהובה בדימויים מקובלים ושולל אותם אחד אחד. כך מבטל את אידיאל האישה הצחורה, הצחה, הנקייה: זהב, שני ולובן צח מאפיינים את האהובה הקלאסית, ואילו אהובתו – שערה שחור וגופה שחום. השיר מציג את האמת כאידאל בניגוד לשקר החן, ובסיום השיר הוא מעדיף את האישה האמיתית (אף שאינה "מושלמת") על זו האידיאלית אך לא אמיתית. מעדיף אמת על פני שלמות חיצונית.
- **סינקדוכות והדימוי** ממחישים את איכויותיה של "הגבירה השחורה": השיר מבוסס ברובו על סינקדוכה – פירוק השלם לחלקים ותיאור האישה דרך חלקיה השונים. כך למשל, השד החום מאפיין את הארוטיות בדמותה של האהובה הכהה, ואולי את השיזוף שלה (כלומר אישה ארצית ופשוטה, העובדת בחוף), הרגל הפוסעת על הקרקע מאפיינת את אנושיותה (בניגוד לאלה) וכו'. הדימוי "ראשה כפיח" מדגיש את חוסר התאמתה לאידיאל היופי הלבן.
- **מערכת של ניגודים** (בתוך השורות ובסיום) מדגישה את משמעות הסונטה. הניגודים מדגישים את חוסר ההתאמה של האהובה למדדי היופי המקובלים, ובכך בונים דמות של אהובה שונה, כמו גם לועגים לדמות האהובה האידיאלית (פרודיה).
- נשים לב למערכת הניגודים בתוך השורות (שלג צח - שד שחום, שער פז - ראשה כפיח, ניחוח - הבל פה, אלה - גברתי, אודה, רגלה על אדמות) ולניגודים בסיום: חלקו הארוך והראשון של השיר מבטא לעג וזלזול באהובה, ואילו בסיום עולים הערכה, אהבה והעדפה.

ב.

מדברים אלו קשה להעריך אם הנמענת הייתה שמחה לקרוא שיר זה. מצד אחד לכל אורכו הוא מעליב ופוגע (ראו פירוט לעיל), אולם מצד שני סופו הופך את משמעותו והשיר הופך לשיר שבח, שיר אהבה, שיר המדגיש את אופייה של האהובה ומעצים אותו על פני יופייה החיצוני, שאינו מתאים לסטנדרט היופי המקובל (ראו פירוט לעיל).

פרק שני – נושאים בין ז'אנרים

יש לענות על שאלה אחת בנושא שנלמד

שאלה מספר 13

המורדים / מזי"א

- **המחזה "המורדים" המתרחש ברובו בישראל, מציג כיצד החיים בארץ גורמים לאדם להתמודד עם החלטות גורליות.** המחזה מציג את המרד של כל דור בערכיו של הדור הקודם, ובכל מרד עולות סוגיות מעוררות מחלוקת: המרד של דור מייסדי המדינה בבריטים, שהוביל במחזה להרג קצין בריטי ובעקיפין גם לפגיעה קשה של אחת הדמויות; המרד וההתנגדות שנוצרו אחרי מלחמת ששת הימים; והמרד חסר "אידאולוגיות גדולות" של דור שנות האלפיים בהוריו. בעזרת מוטיב המרד מעצב המחזה סוגיות מעוררות מחלוקת ביצירה.
- המרד הראשון במחזה הוא מרד לאומי בשם עצמאות ישראל ולמען בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, דרך תיאור סיפורם של מרתה ושאל מ-1945. המרד של מרתה ושאל – המורדים בבריטים – מבטא את דמות ה"צבר" והאתוס הציוני. עמדת הלח"י המורד בבריטים באה לידי ביטוי בדבריה של מרתה: "אנו מבקשים את הזכות היסודית של כל אדם להיות חופשי בארצו". **החיים של מרתה ושל שאל בארץ גורמים להם להתמודד עם החלטות גורליות בימים שלפני קום המדינה.** כצעירה נלהבת המאמינה בצדקת הדרך, מרתה לקחה על עצמה תפקיד מפתח בחטיפת קצין בריטי. באמצעות המרד בבריטים היא מכוננת זהות של "צבר". כמי שהפנימה את האתוס הציוני, היא עזבה חיים בטוחים בווינה והיא מוכנה לסכן את ביטחונה האישי בפעולות כמו חטיפה כדי לכוון מדינה עצמאית. בסופו של דבר, אירוע החטיפה נכשל, מה שמציג אותה כלוחמת פתטית. היא פלטה כדור, ובכך שיבשה את פעולת המחתרת וסיכנה את חייה וחיי אחרים. שאל הוא לוחם מחתרת קלאסי, המאמין בצדקת דרכו. שאל שם את צורכי הקבוצה לפני הצרכים שלו. הוא שולח את מרתה לדרום אפריקה למען ביטחונה ולמען עתיד המחתרת, למרות אהבתו אליה. הוא איש מוסרי שמוותר על העדפות אישיות בשם צורכי הכלל. פעילותו במחתרת היא מרכז חייו. הוא מאופיין כבעל זהות ה"צבר", כמי שהפנים את האתוס הציוני. אהבתו לארץ ישראל טוטלית וחושנית כמו גם מחויבותו למדינה שבדרך.
- **המרד השני גם הוא מבטא החלטות גורליות. זהו המרד של דור הבנים בכיבוש,** למען זהות ישראלית שפויה ובשם הנורמליות, והוא מקבל ביטוי דרך תיאור סיפורה של מיכאלה מ-1967. המרד של מיכאלה – דור הבנים – אנטי-מלחמה, דורשת שלום, נגד כיבוש. באמצעות המרד מכוננת מיכאלה את זהותה כ"לוחמת שלום". מיכאלה מייצגת את דור הבנים, שקרא תיגר על ערך המלחמה כדרך חיים, נוכח מלחמת ששת הימים. מיכאלה מוחה נגד מיתוס "מלחמת אין ברירה" וחברה ב"מצפן", תנועה מחתרתית הקוראת לדו-קיום ישראל-ערבי. דבריה מבטאים את עמדתו של דור המצוי במשבר ובתהליך התפכחות: "אני לא רוצה לעמוד שם כמו מפגרת עם חולצה לבנה, אני לא רוצה להשתתף בטקס... אחרי הניצחון המזהיר של

מלחמת ששת הימים, ואני לא רוצה לחגוג עם שקופיות של ערבים בלי נעליים, וטנקים שרופים ורביץ מחכה לנאצר, והכותל הדפוק, בא לי להקיא", וכן "בשבילכם החלום התגשם אז לא אכפת לכם שזה על גופות של אחרים. באיזה זכות בכלל אתם חולמים על ארץ של מישהו אחר".

- דרך מוטיב המרד ודרך מוטיב העישון מציג המחזה כיצד החיים בארץ הובילו את גיבורי היצירה להתמודד עם החלטות גורליות. אלו ההחלטות שהתמודדות איתם תושבי הארץ באותן שנים – 1945 ו-1967.

ארבעה בתים וגעגוע / נבו

- **גם הרומן "ארבעה בתים וגעגוע" מציג כיצד החיים בארץ מובילים להחלטות גורליות** – הרומן מעלה סוגיות הקשורות במתח בין דתיים וחילוניים, במתח בין ערבים ויהודים, בשאלות הקשורות לשכול, במתח שבין מזרחים לאשכנזים ובקושי של צעירים בהגדרת זהותם ובמציאת כיוון. **דרך מוטיב הבית (ארבעה בתים) ומוטיב הגעגוע מעצב הרומן את הסוגיות הללו ואת ההחלטות הגורליות שעולות.**
- הרומן מציג את החברה הישראלית על הפסיפס החברתי-זהותי המאפיין אותה. החברה הישראלית, בימי האינתיפאדה ולאחר רצח רבין ב-1995, היא חברה הטרוגנית, המורכבת מקבוצות ששונות בהשתייכותן הלאומית, הדתית, העדתית והפוליטית. "אין פריים שיש בו רק סיפור אחד, תמיד תחפשו בשוליים עוד סיפורים" אומרת נועה (עמוד 32), ואכן הרומן מציג את הקבוצות השונות, במרכז ובשוליים של החברה בישראל. במרכז הרומן ארבעה בתים אשר יחד בונים מטונימיה לטריטוריה, לבית הלאומי. הדמויות ברומן מייצגות קבוצות שונות בחברה הישראלית וכך את ההטרוגניות ואת המחלוקות שריבוי זה מעלה. דרך אותן דמויות הרומן מציג תחומים רבים של הזהות הישראלית: יחסים, שכול, יחסי דתיים וחילוניים, הבעיה הפלסטינית ועוד.
- **דוגמא ל"בית" הגורם ליושביו לקבל החלטות גורליות** היא הבית של אברם וג'ינה בהווה, ביתו של צאדק בעבר. **אברם וג'ינה מייצגים את העולים מארצות ערב ואת תרבותם. באמצעותם עולה סוגיית הזהות השסועה וגם הפער בין המזרחים והאשכנזים בארץ.** בעזרת דמותו של צאדק ה"פולש לביתם" עולה מורכבות הסכסוך הערבי-ישראלי וכאב הפליטים. צאדק הוא ערבי שגורש מביתו בשנת 1948, כשהיה בן ארבע. צאדק זיהה את בית משפחת זכיאן כביתו האבוד, הבית שאליו מתגעגעת אמו. צאדק מנסה להיכנס לבית שבו גדל שלוש פעמים. בפעם הראשונה הוא מציע עזרה לגינה בנשיאת שקית קניות. גינה נבהלת ופורצת בצעקות. בפעם השנייה הוא דופק בדלת ומבקש מנועה מים. נועה מסרבת להכניסו הביתה ומבקשת מהקבלן שירחיקו. בפעם השלישית צאדק חודר לבית במצוות אמו, שמבקשת ממנו להוציא מטמון שהוסתר בקירות הבית. צאדק חודר לבית כשהוא מצויד במפתח ובקושאן (מסמך המעיד על כך שהבית היה שלו), המוכיחים את בעלות משפחתו על הבית. עם פריצתו, מסתבכים האירועים ומסלימים עד לעצירתו. הרומן מסתיים כשצאדק אסור בבית הכלא ומתגעגע לביתו. צאדק כבר ישב בעבר בכלא ישראלי משום שנחשד בסיוע לפעולה חבלנית.

הוא הסייע במכוניתו, שלא בידיעתו, מחבל שזמם לדקור חייל. בעזרת דמותו של צאדק עולה מורכבות הסכסוך הערבי-ישראלי.

- דוגמא לבית שיושביו מקבלים החלטות גורליות הוא הבית של משפחת אבינרי האבלה.**

דרכם עולה סוגיה קשה של שכול, של מלחמות ושל כאב המאבק. המשפחה מתוארת דרך המונולוגים של יותם, בנם הצעיר. יותם נשאר לבדו אחרי נפילת אחיו ומשווע ליחס מהוריו שלא שמים לב אליו, לחוס ואהבה, ואילו הם עסוקים באבלם. הוא מוצא בעמיר מעין תחליף ל"אח גדול". גם בין ההורים יש מתח גדול – האב כועס על שהאם מקימה בסלון "מקדש" (כדבריו) לגידי: תולה תמונות, מדליקה נרות וממסגרת את המכתבים שלו. האם כועסת עליו בשל דברים שאמר לעיתון. יותם מתאר את המתח שמוביל ל"ברוגז". יותם מתמודד עם האבל לבדו, בונה גלעד לאחיו (אנדרטה), ומתדרדר בלימודיו. לילה אחרי ההיעלמות של יותם, אביו פורץ בבכי לראשונה מאז נהרג גידי, ומחליט שעליו ועל משפחתו לעזוב את הארץ שתמיד תזכיר למשפחה את בנה שנהרג, ולהתחיל חיים חדשים באוסטרליה. כשיותם עומד לעזוב לאוסטרליה עמיר ונועה מכינים לו מתנות פרידה סנטימנטליות: כדור חתום על ידי כל שחקני קבוצת בית"ר ירושלים שאותה יותם אוהד, ותמונה של עמיר ויותם משחקים שחמט וכיתוב "לחבר הכי טוב שלנו בקסטל, מעמיר ונועה".
- גם הבית של נועה ואמיר וגם ביתם של משה וסימה ממשיכים את מוטיב הבית ביצירה ומביאים לידי ביטוי סוגיות מורכבות והחלטות קשות, כגון המתח בין דתיים לחילוניים.

ארץ התפוזים העצובים / כנפאני

- הסיפור "ארץ התפוזים העצובים" הוא דוגמא מורכבת מאוד למשפט לפיו "החיים בארץ גורמים לאדם להתמודד עם החלטות גורליות".** הסיפור מעלה סוגיה מעוררת מחלוקת בחברה הישראלית ומביא בבהירות את עמדתו של מחבר היצירה ביחס לסוגיה זו. הסוגיה היא עזיבת הערבים את הארץ והיא מעוצבת דרך עיני הפליט הפלסטיני. "ארץ התפוזים העצובים" עוסק באירוע מכונן זהות: עזיבת ערבים את פלסטין ב-1948. על פי הסיפור, הריחוק מהמולדת ומהטריטוריה מוביל לטרגדיה. בסיפור הריחוק מתואר כאובדן שורשים, כאובדן של תחושת שייכות, כאובדן של תחושת ביטחון. ריחוק מהטריטוריה מביא עמו יגון, פחד ותלישות, כמו גם היעדר זהות עצמית.
- הסיפור מתואר כמסע, מסע ההתבגרות ואבדן השורשים. הפתיחה מתארת את המעבר החד מהשתייכות למעמד גבוה למעמד של פליט. בתחילת הסיפור המשפחה נאלצת לעזוב את ביתם שביפו ולעבור לבית קרובים בעכו: "כשיצאנו מיפו לעכו, לא הייתה בזה כל טרגדיה. היינו כיוצאים מידי שנה לבילוי ימי החג בעיר אחרת...". אולם עכו נכבשת על ידי יהודים, ובבוקר שאחרי התקפת היהודים על עכו הם נאלצים לעזוב גם אותה. בדרכם ללבנון הם עוצרים בראש הנקרה. שם הנשים פורצות בבכי והאב יורד כדי לקחת תפוז. הוא מביט בתפוז ופורץ בבכי (לאב היו פרדסי תפוזים ביפו). הם יוצאים מהארץ ומתרחקים מ"ארץ התפוזים", ומגיעים ללבנון כפליטים. מבעלי נכסים ואדמות הפכו בני המשפחה, ויחד אתם תושבים ערבים אחרים, תוך שעות ספורות, לפליטים: "בהגיענו לצידון, לעת ערב, נעשינו פליטים".

הבדידות והפחד באים לידי ביטוי בפקפוק באמונה באלוהים: "פקפקתי אותה שעה אם באמת רוצה האל באושרם של בני האדם. פקפקתי, אם באמת אל זה שומע כל ורואה כל", "לא היו לי ספקות אז, שגם האל, אותו הכרנו בפלסטין, עזב אותנו, ושהוא פליט במקום אחר".

- האב, המרכז של המשפחה ומקור כוחה, חדל לתפקד והשתתק. הדוד לקח פיקוד על המשפחה אובדת העצות, ופלש לבית יהודים. הם ישנים בבית היהודים על הרצפה שלושה לילות, אבל הם עוזבים גם את צידון לכפר סמוך, ואז "הטרגדיה החלה מדדה לתוך נפשותינו" – זוהי הטרגדיה של חייהם החדשים, טרגדיית הפליטות! ואז היא מתחילה להיכנס אל נפשו! לאחר נטישת הארץ, חיכתה המשפחה כשבועיים עד לפלישת הערבים לישראל ב-15 במאי (זהו יום פלישת צבאות ערב לישראל, יום אחרי עזיבת הבריטים את הארץ וסיום תקופת המנדט). האב תלה את כל תקוותיו בפלישה זו. לא היה לו ספק שהפלישה תסתיים בניצחון והמשפחה תחזור לביתה. הם רצים אל עבר שיירת הצבא שנמצאת בדרכה לישראל, נרגשים כמטורפים, זורקים לעברם טבק, מתנשפים מהתרגשות ומקווים לניצחונם. עם הפלישה, לרגע התלכדה המשפחה בתקווה, אך זו התפוגגה עם ההבנה שהפלישה נכשלה. האב, שאבדן המולדת הוביל אותו לאבדן הערך העצמי, מאבד כל רצון לחיות בשל עזיבתו את ארץ התפוזים. יום אחד הוא התחיל להתנהג כמשוגע, לרגע קפץ ממקומו ברעד, לרגע התנפל על התיבה שהובאה מיפו וכל דבר "מטריף" אותו. האם, הערה למצוקת אבי המשפחה, הרחיקה את הילדים מהחדר. לפני שעלו להר, שמעו הילדים את האב צועק תוך שהוא מבטיח להרוג את כולם כולל את עצמו. הילד רואה את האקדח השחור ומבין את משמעות רעיון ההתאבדות. הוא מבין "שהדברים הסתבכו עד כדי כך שלא ניתן עוד לפותרם אלא בעזרת כדור בראשו של כל אחד מאיתנו". כששבו הילדים לעת ערב, האב שכב חולה מאוד במיטתו, קודח מחום.

• **מוטיב התפוזים עוזר בעיצוב סוגיית הפליטים שעומדת במרכז הסיפור, וההחלטות**

הגורליות שעליהם לקבל. התפוזים מדגישים את חווית הפליטים הקשה ואת הניתוק שלהם מהארץ: כבר בשם הסיפור נותן המספר לתפוזים תכונה של בני אדם (האנשה): הם עצובים. הוא מציג אותם כעצובים ובכך מדגיש את הקשר הנפשי בין העצים (שהם מטונימיה לאדמת הארץ) לבין הערבי שעזב. התפוזים מופיעים לאורך כל הסיפור. התפוז הופך לסמל לכאבו של הפליט דרך תגובת הדמויות: הנשים לקחו תפוזים וייללו, האב הביט בתפוז ו"פרץ בבכי כתינוק". התפוז מסמל עבורם את הארץ שעזבו, את הבית, את העבר, את מעמדה של המשפחה, את כבודו של האב, את תחושת הזהות. עיני האב מנצנצות כמו תפוזים: "בעיני אביך נצנץ זיוום של כל התפוזים שהשאיר ליהודים". תמונה מטאפורית זו ממחישה את עוצמת הקשר שחש האב לאדמתו. בסיום, כשהוא מתבונן באב המיוסר, נזכר המספר בדברי פלח אחד: "כי עצי התפוזים נובלים כאשר מתחלפות הידיים המטפלות בהן". בכך הופכים התפוזים בסיום לסמל לשייכות ומחויבות לבעלים שלהם (בידיים אחרות הם נובלים). בהמשך לאמירה זו מופיע בסיום תפוז יבש ומצומק המונח בסמוך לאקדח השחור של האב. כמו התפוזים, מאבד האב את חייו כשהוא ניתק מאדמתו וגם הוא "נובל". התפוז המצומק שליד האב בסיום הסיפור מחדד את "הצטמקות" נפשו של האב.

פעם אדבר / עריידי

- השיר מבטא את הצורך של "האחר" בחברה להשמיע את קולו. "להשמיע קול" פירושו להיות אדם, סובייקט בעל דעות, אמונות, עמדות והשקפות. השיר נכתב על ידי משורר דרוזי בשנות השבעים ומבטא את הצורך של דרוזי בן מיעוטים בישראל להשמיע את קולו. השיר מציג סוגיה מעוררת מחלוקת: סוגיית ההשתקה והקושי של המיעוט לבטא את עצמו ולקחת חלק בהווייה הישראלית. השיר מביע מחאה קשה נגד מצב זה ובכך נוקט עמדה ברורה. השיר "פעם אדבר" מביע זעם ותסכול על חוסר היכולת לדבר ולהשמיע את קולו של ה"אחר".
- הבית הראשון עוסק בתיאור מצוקתו של הדובר, המצהיר שפעם הוא ידבר וישלם את המחיר שגובה דיבור זה. משתמע מכך שהיום נמנע ממנו לדבר, או שהמחיר שגובה הדיבור גבוה מידי. ללא מילים מתגנבת לשיר תחושה של פחד, הגבלות ואיסורים על הבעה עצמית.
- בבית השני הדובר אינו מביע עמדה נחרצת לגבי ההחלטה אם ידבר או לא. המילה "אם" מבטאת ספק, כאילו הוא אומר שרק אם "יישבר לי אדבר". אחרי הסתייגות זו פונה הדובר השירי לנמענים ומבטיח להם שהוא יחשוף את כאבו: "את כל מה שטמון בשבריי". הבית מבטא התלבטות בנפשו של הדובר: פחדים אך גם רצון עז להביע את כאבו. שוב מתגנבת תחושה לא נאמרת של איזו הגבלה או חשש, השולטים בחייו של הדובר השירי. בבית השני יש שילוב לשוני בין שפה גבוהה וביטויי סלנג: "אם יישבר לי" הוא ביטוי השאול משפת הסלנג. "אמר את כל שטמון בשבריי" הוא ביטוי מטאפורי המבטא כאב, לב נשבר. שילוב זה מבטא את רגשותיו של הדובר אבל גם את רצונו להשתלב בחברה הישראלית. הוא בקי בשפת הסלנג הישראלית כמו גם בשפת השירה.
- בבית השלישי הדובר מביע עמדה נחרצת. **בבית זה מתקבלת החלטה גורלית: הוא הגיע להחלטה לומר את מה שיש לו, ודי. הוא שם סוף לשתיקה – "ודי".**
- השימוש החוזר במילים "אדבר", "דברי", "אומר", "לומר", שהן מילים בעלות משמעות דומה, מדגיש שהעיקר הוא ההחלטה לדבר ולא בהכרח תוכן הדברים. השיר מבטא את הדחף לבטא בקול תחושות במקום או במצב שאסור או מסוכן לדבר בו.

אני רוצה למות על מיטתי / עמיחי

- "אני רוצה למות על מיטתי" הוא שיר מחאה שנכתב בשנות החמישים. השיר קורא תיגר על תפיסת הזהות של האתוס הציוני, שהעלה על נס את המאבק והמלחמה. הוא יוצא נגד מיתוסים וסוגיות שנויות במחלוקת ששלטו בחברה הישראלית שלפני קום המדינה: נגד המאבק, הגבורה ומלחמת ה"אין ברירה". מחבר השיר נוקט עמדה ברורה, אנטי-מלחמתית, השוללת את רעיון המאבק האלים.
- הבית הראשון מתייחס לפרק יי בספר יהושע (שכולל תיאור של כיבוש דרום הארץ על ידי יהושע). בניגוד לסיפור המקראי, המתאר את כיבוש הארץ על ידי יהושע כאירוע הרואי, הדובר בשיר זה מתאר את הקרב על הגלגל כאירוע טרגי רב חללים: שדה הקרב הוא שדה קטל. אור הזרקורים מופנה לא אל הניצחון אלא אל המחיר הקטלני: המתים שוכבים על

- האדמה "בערב ובשתי", כלומר, גוויות המתים מכסות את האדמה לאורך ולרוחב. השימוש בביטוי זה ממחיש את המספר הרב של הקורבנות. התמונה המחרידה מנתצת את המיתוס "טוב למות בעד ארצנו". לאור המראות שראה הדובר השירי הוא אינו רוצה למות כגיבור בקרב, הוא רוצה למות על מיטתו.
- הבית השני יוצא נגד המיתוס "מעטים מול רבים", הבא להאדיר את אומץ ליבם של הלוחמים שניצחו למרות היותם מעטים. הדימוי "עיניהם היו צרות כמו בטנק האשנבים" בא לתאר את עוז רוחם ועוצמתם של הלוחמים, או אולי את אכזריות צבא האויב, אך ה"אני", היחיד שהוא חלק מהמעטים, אינו מרגיש התעלות נפש אלא חשש. הוא מתמקד בתיאור הסכנה האורבת לכל אחד ואחד במחנה המעטים: גורל של שבוי, הסיכוי ליפול בקרב. הוא רוצה למות במיטתו ולא למות כגיבור.
 - הבית השלישי ממשיך את ההתייחסות לסיפור המקראי על יהושע. "שמש בגבעון דום" מצווה יהושע, ומבטא בכך את רצונו לסיים את הקרב עד הניצחון המכריע. "שמש דום בגבעון" אומר הדובר בשיר. השינוי אינו מקרי, הוא נושא עמו ביקורת נגד הלוחמניות. הסיפור המקראי מתאר גבורה, נס שהתרחש, והבית מעביר ביקורת על הצורך הזה בהרג. הביקורת מתחזקת כשהדובר השירי מכנה את שדה הקרב "שדה רצח". על פי השיר, המלחמה, צודקת ככל שתהיה, גובה קורבנות אדם הן בקרב הלוחמים והן בקרב האזרחים.
 - הבית הרביעי מזכיר את מיתוס שמשון הגיבור שגבורתו בשיערו. הבית יוצר השוואה לדובר: שמשון איבד את כוחו כשנגזזו שערותיו, אך הדובר מצא כוח כשגזזו את שערותיו והפכו אותו לחייל חובה. ההשוואה לועגת למיתוס הגבורה שעליו חונכה החברה הישראלית. ההשוואה הזו חותרת תחת ערך הגבורה ומחזקת את ערך החיים: "אני רוצה למות על מיטתי" אומר הדובר השירי, הרוצה למצות את חייו ולמות מוות טבעי.
 - **בבית החמישי מתקבלת החלטה גורלית – לחיות! לחיות בשלום! לחיות בשפיות!** הדובר מנתץ את מיתוס "מלחמת אין ברירה" ובוחר בנורמליות. להבנתו "אפשר לגור ולהסתדר ולרהט גם לוע ארי, אם אין מקום אחר". תמיד אפשר לחיות בנורמליות, גם במקום מסוכן. הבית קורא תיגר על תפיסת "אין דרך אחרת". תמיד יש דרך אחרת!
 - **השיר כולו מבוסס על החלטה גורלית שנובעת מהחיים בארץ – הדובר בשיר אינו רוצה למות בקרב והוא מחליט כי רצונו המובהק הוא למות במיטתו. הוא אינו רוצה למות בשדה "הקטל" והחזרה שוב ושוב על המשפט "אני רוצה למות על מיטתי" מדגיש החלטה גורלית זו.**

פעם הייתי / נשר

- הסרט מתאר את תהליך השתנות הזהות הישראלית בעקבות הפנמת משמעות השואה ומשמעות המושגים ניצול שואה ושורד שואה – סוגיה שעוררה מחלוקות רבות בהיסטוריה של מדינת ישראל. סוגיה זו עודנה רלוונטית ואקטואלית, כמו גם שאלת היחס לניצולי השואה.

- אריק בורשטיין, סופר תל אביבי, יוצא למסע נוסטלגי אל עברו, ומתרפק בזיכרונו על דמותו של יענקל'ה ברייד, ניצול שואה שבא מהמחנות (מ"שם"), ששימש לו מורה דרך ואב רוחני. המסע אל העבר מאפשר הסתכלות רגישה ומפוכחת בחברה הישראלית, במי ש"פעם היינו". המסע אל העבר מאיר צומת מרכזי בתהליך השתנות הזהות הישראלית, וחושף נקודות רגישות בישראליות.
- אריק מייצג את דור הבנים, דור המדינה, שלאחר תהליך ארוך החל להפנים לראשונה, בשנות השישים, מה קרה "שם" (במחנות). כלומר, השינוי שחווה אריק הוא השינוי שעברה החברה הישראלית כולה כתוצאה מהמפגש עם עדויות הניצולים. **אריק מקבל החלטה גורלית – הוא נקשר ליענקל'ה ברייד, ברייד הופך דמות משמעותית ביותר עבורו, וחרף כל ההתנגדויות הם מתקרבים ומגלים זה את זה בפנים אחרות** (זו ההחלטה שקיבלה החברה הישראלית לגבי יחסה לשואה ולניצולי השואה בעקבות משפט אייכמן).
- מגוון הדמויות שאיתן נפגש אריק מסייע בתהליך ההתפתחות שהוא חווה מבחינה אישית, אך גם בונה את הפסיפס המאפיין את החברה הישראלית, המורכבת מחרדים וחילוניים, קיבוצניקים ועירוניים, עולים חדשים וילידי הארץ, עניים ועשירים, אשכנזים וספרדים, ויחסם לניצולי השואה.
- הדרך שבה הדמויות השונות מתמודדות עם זיכרון השואה מייצגת את הדרך שבה התמודדה החברה הישראלית עם שואת יהודי אירופה ועם אלו ששרדו. כך למשל אמו של אריק, נילי, מייצגת את הזהות הצברית של אלו שנולדו כאן ואין להם שום קשר, כמו גם שום רצון לדעת מה היה "שם". יענקל'ה מעלה למודעות את סבלה של סילביה, ודורש מקבוצת החיילים להפגין חמלה ולהתנצל על חוסר רגישותם. קבוצת החיילים מייצגת את הזהות הישראלית הנורמטיבית, המתייחסת באטימות לניצולי שואה. לקבוצה זאת שייך גם מאיר, הספרן התרבותי, הנאור, המצטט את עגנון ובקי ברזי הספרות. גם הוא מתייחס ברשעות ובחוסר חמלה ליענקל'ה ובהתנשאות פטרונית לקלרה.
- מולם, הסרט מציג את דמויות ניצולי השואה. אלו שניסו לבנות את זהותם החדשה בארץ: אביו של אריק, יוזי, שבא "משם", מייצג את העולים החדשים שניסו להשתלב בכל כוחם. אבא של אריק היה בקיבוץ, שירת בצבא, ורצונו הגדול ביותר היה להרגיש שייך. הוא נחשף לקושי: הישראלים אינם מאפשרים זאת ומתייחסים אל הניצולים "כמו אל מי שמוכן לרצוח בגלל כיכר לחם".
- קלרה המסכנה, שסובלת כאבים עזים מעבודה במפעל לפגזים במלחמה, שנאלצת לוותר על גידול בנה כי היא "אמא מקולקלת" ונאלצת לעזוב (שוב) כי שמה הוכפש ולמרבה הבושה תמונתה פורסמה בעיתון.
- **ההחלטה הגורלית שמקבל אריק מקבלת ביטוי גם דרך התהליך שהוא עובר, תהליך השתנות הזהות.** בקבוצת המלגלים, המפגינים אטימות לניצולי השואה, נמצא גם אריק בתחילת דרכו. הדרך שבה הוא מתייחס אל יענקל'ה בזויה וחסרת כבוד. המהלך שהוא עושה, שכולו גילוי אמפטיה, רגישות והבנה אנושית לניצולים, הוא מהלך המייצג את התהליך שעברה החברה הישראלית כולה. המפגש של אריק עם יענקל'ה ברייד, ניצול שואה המתברר כחבר ילדות של אביו, מניע תהליך התפתחות רוחני. יענקל'ה ברייד השפיע גם על ייעודו של אריק כסופר. אריק הסופר נולד ביום שבו נשכר לעבוד כשוליה של יענקל'ה ברייד. אריק יוצא

מהפגישה הראשונה במשרדו של יענקל'ה כשהוא מצויד במחברת. המחברת מלווה אותה לאורך כל הקיץ. במחברת רשם את רשימותיו הראשונות כסופר. התפקיד החשוב שמילא יענקל'ה בחייו של אריק בולט נוכח הבחירה לעזור ליענקל'ה ברייד ולבגוד באמון של מאיר. מילות הפרידה משקפות את החשיבות של יענקל'ה בעיני אריק: "איך יכולתי להסביר לו כמה הוא יקר לי, כמה שלמדתי ממנו". יענקל'ה, שהיה מושא ללעג, הפך לגיבור נעוריו של אריק. אריק, הצבר המיתולוגי שהפנים את האתוס הציוני, השתנה בעקבות המפגש עם ניצול השואה. אריק הפך אדם אחר, מלא חמלה ורגישות.